

к факту объективной действительности. Вторых, эта соотнесенность проявляется, прежде всего, в содержании выделенных нами единиц, а не в их формальном сходстве, которое в данном случае будет недостаточным показателем. В третьих, выявление соотносящихся языковых средств позволяет обоснованно говорить о концептуальной информации, содержащейся в тексте.

Таким образом, решение проблемы соотнесенности языковых средств в художественном тексте (создание типологии, установление иерархии, позволяющей обоснованно говорить о роли языковых единиц в конкретном тексте) позволит значительно усовершенствовать существующие методики анализа и интерпретации текста, а также даст возможность «доказательно рассуждать о качестве литературного произведения» [Рудяков, с.6] и ответить на вопрос о том, какая интерпретация и почему может быть лучше или хуже другой.

Козаченко А.М. ЛІНГВІСТИЧНА СИТУАЦІЯ ДВОМОВНОСТІ І КОНТАКТНО ОБУМОВЛЕНЕ ЯВИЩЕ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ

Об'єктом лінгвістичних досліджень інтерференції є міжмовні і внутрішньомовні опозиції, які виступають як причини порушення мовної норми. Таке розуміння явища інтерференції завжди сприймалось у руслі теорії мовних контактів. Предметом нашого дослідження є встановлення теоретичних основ вивчення явища інтерференції, що передбачає здійснення аналізу праць з порівняльної лінгвістики та формулювання визначень різноманітних ситуацій двомовності, особливості яких суттєво впливають на прояви інтерференції в мовленні.

Питання взаємодії живих мов стали об'єктом уваги вчених наприкінці XIX століття. На початку XX століття в лінгвістиці з'явився термін «змішування мов» (І.О. Бодуен де Куртене, Г. Шухард, Л.В. Щерба, Б.Гавранек). Важливе значення для подальшого дослідження взаємного впливу мов мала монографія У. Вайнрайха «Мовні контакти», яка вийшла у 1953 році. З'явилися праці, які торкаються у тій чи іншій мірі питання позитивного переносу та інтерференції в умовах формування штучного білінгвізму (Р.Ю. Барсук, С.М. Верещагін, І.М. Горелов, А.Л. Карлін, А.Є. Карлінський, І.І. Кітроська, В.Ю. Розенцвейг, С.С. Сорокіна, Л.М. Уман, В.Чепукенас та ін.). Цим же проблемам присвячено багато праць закордонних лінгвістів (У. Вайнрайх, З. Голомб, Р. Ладо, Г. Пауль, Е. Хауген, Г. Шухард, Ю. Юхаш).

Метою статті є аналіз лінгвістичної ситуації двомовності і контактної обумовлене явище інтерференції.

Для реалізації цієї мети потрібно виконати слідуєчі завдання:

- показати, що ситуація штучного білінгвізму є найбільш благоприятною для проявлення інтерференції;
- доказати, що лінгвістичною основою дослідження явища інтерференції є теорія мовних контактів.

Источники и литература

1. А.А. Брудный. Психологическая герменевтика. – М.: Изд-во «Лабиринт», 1998. – 336 с.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 140 с.
3. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 364 с.
4. Лукин В.А. Художественный текст: Основы лингвистической теории и элементы анализа. – М.: Издательство «Ось-89», 1999. – 192 с.
5. Рудяков Н.А. Основы анализа художественного текста. – К.: Наукова думка, 1989. – 152 с.
6. Рудяков Н.А. Поэтика, стилистика художественного произведения. – Симферополь: Таврия, 1993. – 146 с.

Серед проблем, які потребують остаточного з'ясування, можна назвати і проблему термінологічну. Подаючи як класичні, так і менш поширені у відповідній теорії визначення різноманітних ситуацій мовних контактів, ми прагнули сформулювати найбільш об'єктивне уявлення про сутність ситуації двомовності. Це допомогло нам у подальшому дослідженні явищ інтерференції, які являють собою реальність під час контактування двох мов.

Лінгвістичною основою дослідження явища інтерференції є теорія мовних контактів. У відповідній теорії існує багата традиція вивчення проблеми взаємодії мов. Спочатку термін взаємодія мов виник у контактології як синонім поняття змішування мов. Останнє, як пише Б. Гавранек, означає «певні ситуації і шляхи розвитку, але в першу чергу їх результат, а саме спільні мовні риси (мовна інтерференція)» [4, с. 95]. Поєднання у терміні «змішування мов» ситуації контакту, шляхів, які ведуть від нього до виникнення спільних рис, а також результату взаємодії мов (у тому числі інтерференції) характерне для раннього етапу розвитку теорії мовних контактів.

Сучасний стан розвитку контактології характеризується наявністю термінологічного розмежування зазначених понять, що, однак, не перериває зв'язку між двомовністю та інтерференцією. Зростання останнім часом уваги лінгвістів до явища інтерференції й активний розвиток контактології пов'язується із розширенням мовних контактів. Конкретним виходом досліджень у цій галузі, що має практичне значення, є теоретична розробка методів найбільш успішного досягнення двомовності. Досягнення такої мети можливе за умови проведення опису різноманітних ситуацій білінгвізму, а саме моделювання взаємного пристосування контактних мов у процесі мовленнєвої комунікації, що ускладнюється інтерференцією. Неодноразово підкреслюючи важливість дослідження «негативного мовного матеріалу», поява якого спричи-

нена дією інтерференції, Л.В. Щерба, зокрема, вказував на необмежені можливості цього пласту мовлення для розуміння глибинних властивостей мови.

Лінгвістичний аспект дослідження інтерференції вимагає розрізнення її у мові і мовленні. Відповідно до цього прийнято виділяти дві форми інтерференції: мовленнєву та мовну.

У мовленні інтерференція проявляється у висловлюваннях білінгва і є результатом взаємодії рідної та іноземної мов. У мові ми стикаємось із випадками інтерференції, які внаслідок багаторазового повторення стали нормою і закріпились у вживанні.

Кожна мовна інновація не стає одразу надбанням усієї системи мови в цілому. Згаданий процес закріплення починається з імпульсу і характеризується поступовістю розширення нововведення. У мовленні окремих білінгвів кожне порушення мовної норми, виникаючи спонтанно, швидко забувається. Коли ж створюються умови для повторення аналогічної мовленнєвої ситуації, інтерференція виникає знову. І лише внаслідок частого повторення в мовленні білінгвів деякі з цих явищ втрачають ознаку помилки і починають передаватись іншим членам колективу (і не лише двомовним). Як вважає У.Вайнрайх, за цих умов двомовність практично втрачає свій вплив на процес закріплення інтерференції в мові. Важливим для цього процесу є також ступінь розповсюдженості двомовності та систематичності (регулярності) здійснюваного контакту між мовами. Ю.О. Жлуктенко зазначає з цього приводу: “Стан...більш-менш масової двомовності(білінгвізму) особливо сприяє взаємодії мов, оскільки в таких умовах контакт між обома системами є безпосереднім і систематичним, не епізодичним, а постійним” [5, с.10].

Існує тенденція до термінологічного розмежування наслідків взаємодії мов на мовленнєвому та мовному рівнях. Більше того, існують погляди, в яких говориться про недопустимість поєднання таких наслідків в межах єдиної класифікації.

Визначаючи наявність мовної та мовленнєвої інтерференції як “оказіональних запозичень”, У. Вайнрайх визнає її як мовленнєве явище, а інтеграцією називає колишні відхилення від норми мови, що перестали бути такими. Диференційованість підходу до інтерференції поглиблюється у Е.Хаугена [8]. Дихотомію він замінює трихотомією. На його думку, слід виділяти три групи змін, що відбуваються під час контактування мов: переключення, інтерференцію і інтеграцію. Він вважає, що мовний контакт слід уявляти як безперервний процес, на одному початку якого знаходиться переключення кодів, а в кінці – повна їх інтеграція. Відповідно маємо три стадії цього процесу, лише середня з яких є власне інтерференцією.

Згідно з точкою зору, яка вважається у сучасній лінгвістиці загальноновизнаною, інтерференцію слід відмежувати від мовних змін, які відбуваються під час запозичення, оскільки встановлено, що ці явища не просто відрізняються одне від одного, а є абсолютно протилежними. Різницю між ними Л.І.Бараннікова пояснює, характеризуючи особливості трансформації елементів контактних мов у процесі інтерференції та запозичення: “При запозиченні елементи однієї системи, проникаючи до

іншої, зазнають в останній різного роду асиміляцій... При інтерференції змін зазнає система, що здійснює запозичення, в ній з’являються нові одиниці, розвиваються нові типи відносин між структурними елементами”[1, с.89–90].

Розмежування запозичення та інтерференції відбулось і на термінологічному рівні. Водночас у дослідженнях, присвячених проблематиці мовних контактів, можна зустрітися з випадками використання терміна “інтерференція” не лише у його безпосередньому значенні, а й для позначення інших наслідків взаємодії мов, у тому числі й запозичення. С.В. Семчинський пояснює це тим, що “мовознавці вже призвичаїлись до терміна *інтерференція*, позначаючи ним і мовні явища, а не лише ті, що спостерігаються в індивідуальному мовленні”[7, с.78].

Відмінність інтерференції від інших наслідків взаємодії мов може пояснюватись шляхом виявлення особливостей певних типів двомовності, що визначається у теорії мовних контактів як причина виникнення інтерференції. З огляду на причини та умови розповсюдження прийнято розрізняти чистий та змішаний, комбінований і співвіднесений, природний і штучний типи двомовності. Специфічність ситуації двомовності в умовах вивчення іноземної мови можна з’ясувати, виявивши різницю між природними та штучними її типами.

Природна двомовність, на думку Е.М. Верещагіна, характеризується відсутністю “цілеспрямованого впливу на становлення мовленнєвого вміння”[2, с. 44]. Е.М. Верещагін вказує також на існування ситуації синтезованої двомовності. Він вважає, що синтезоване мовленнєве вміння може виникати лише у випадках, коли природні та штучні (навчальні) умови поєднуються. Специфічними ознаками цих типів двомовності, на думку вченого, слід вважати навчальну активність людини в процесі опанування мови та проведення зовнішньої корекції з боку вчителя або учасників навчального процесу.

Різницю між природною та штучною ситуаціями двомовності слід шукати в особливостях поведінки людини, яка вивчає іноземну мову. Особливість природної двомовності полягає у наближеності процесу її формування до умов вивчення рідної мови. Крім того, вважає Е.М.Верещагін, стимулом під час становлення природної двомовності постає потреба в комунікації. Своєю чергою, під час формування штучного її типу, навчання проводиться “із залученням раціональних та мнемотехнічних прийомів, що відрізняється від навчання у природних умовах”[2, с.46].

Ю.О. Жлуктенко вважає, що природна ситуація двомовності виникає в умовах безпосереднього спілкування носіїв різних мов [5]. Штучна ситуація охарактеризована ним як така, що існує у спеціально створених умовах шкільного навчання іноземної мови.

Ю.О. Жлуктенко, як і Е.М. Верещагін, вказує на невідокремленість обох систем контактних міжмовних зв’язків. Більше того, на його думку, штучна ситуація двомовності іноді переує природній, що також може їх об’єднувати. Говорячи про розбіжність штучної та природної двомовності, Ю.О. Жлуктенко, услід за Е.М. Верещагіним, критерієм її виділення обирає “спрямованість ко-

мунікативних ситуацій”. Він зазначає, що природна двомовність реалізується в діяльності, яка спрямована на отримання інформації, а штучна таких завдань не вирішує. Ю.О. Жлуктенко вказує на розбіжності у механізмах навчання та корекції в ситуаціях штучної та природної двомовності. Він зазначає, що природна двомовність проявляється стихійно, а штучна виникає у внаслідок спеціального методичного втручання, з використанням різноманітних допоміжних засобів.

Особливість встановлених Ю.О. Жлуктенком розбіжностей між ситуаціями природної та штучної двомовності полягає, зокрема, у різному характері проявів лояльного ставлення до порушень мовної норми в обох її типах. Він вважає, що за умов природної форми контакту значна увага, як правило, не приділяється суворому дотриманню правильності форм вираження, а різні відхилення від мовної норми сприймаються спокійно, оскільки вони переважно не заважають взаємному розумінню комунікантів. Штучна ж форма, навпаки, передбачає здійснення контролю за збереженням чистоти і правильності мовлення. Важливою є також вказівка Ю.О. Жлуктенка на те, що в умовах природної двомовності мовленнєва практика людини є більш інтенсивною, порівняно із ситуацією штучної двомовності, а тому в цьому випадку рідна мова більш відчутно впливає на норми іноземної.

Викладені вище моменти можна вважати класичними у дослідженні проблеми класифікації типів двомовності. Представниками сучасної лінгвістики розвинено ідеї, викладені в дослідженнях Е.М. Верещагіна та Ю.О. Жлуктенка.

Г.Л. Гринюк, досліджуючи індивідуальний білінгвізм як “феномен, який виявляє себе насамперед там, де існують мовні меншості” [3, с.66], звертається до поняття *природна двомовність*, яке використовується для того, “щоб розрізнити двомовність, набуту в мовному середовищі та у процесі засвоєння іноземних мов” [3, с.66].

З.Г. Муратова вказує на те, що природна двомовність може виникати внаслідок досить тривалого контактування носіїв двох мов у процесі їх спільної діяльності, за відсутності цілеспрямованого впливу на процес формування мовленнєвого вміння. Штучна двомовність, на її думку, навпаки, утворюється внаслідок активного і належним чином підготовленого впливу на формування даного вміння, за умови віддалення від основної маси носіїв іноземної мови [6].

Слід зауважити, що З.Г. Муратова встановлює різницю між природною і штучною двомовністю за ознаками контактності/неконтактності. Вона підкреслює також важливість використання для формування штучної двомовності деяких засобів, які імітують умови оволодіння мовою в режимі природної двомовності.

Для характеристики етапів досягнення мовленнєвих умінь і навичок двомовним комунікантом важливо встановити особливості трьох типів білінгвізму: рецептивного, репродуктивного і продуктивного. Під рецептивним білінгвізмом розуміємо таке володіння іноземною мовою, коли у білінгва сформовано лише вміння і навички сприймання тексту цією мовою. Для досягнення репро-

дуктивного білінгвізму до зазначеного слід додати вміння і навички артикулювання звуків іноземної мови. За умов репродуктивного білінгвізму необхідно вміти вимовляти звуки мови, що вивчається, а також співвідносити їх з відповідними графемами. Під продуктивним білінгвізмом розуміємо вміння білінгва виконувати ще більшу кількість мовленнєвих дій, тобто такий ступінь володіння мовою, коли людина вміє не лише слухати, читати, відтворювати почуте або прочитане, а й створювати висловлювання іноземною мовою. Досягнення продуктивного білінгвізму є кінцевою метою процесу навчання іноземної мови.

Згідно із сучасними лінгвістичними вченнями продуктивний білінгвізм може бути координативним і субординативним.

Координативний білінгвізм – це продуктивний білінгвізм, що забезпечує породження правильно мовлення, “коли різні мови використовуються двомовцем у двох різних ситуаціях і між ними встановлюються певні відповідності” [7, с.55]. На відміну від координативного білінгвізму, субординативний виникає, якщо “знання двомовцем обох мовних систем неоднакові і коли суспільні моменти сприяють переважному використанню однієї мови за рахунок іншої, при цьому білінгвізм і інтерференційні явища мають лише один напрямок” [7, с.5]. Координативна двомовність є менш важливою для теорії мовних контактів, оскільки мовлення білінгва у цьому випадку нічим не відрізняється від мовлення монолінгвів. У випадку субординативного білінгвізму порушення мовної норми найбільш характерні для вторинної мовної системи, а тому для теорії мовних контактів у якості об’єкту дослідження найбільший інтерес становить переважно субординативна двомовність, яка ускладнюється інтерференцією.

Дослідження особливостей лінгвістичної ситуації двомовності і контактної обумовленого явища інтерференції дозволяє зробити такі висновки:

1. Лінгвістичною основою дослідження явища інтерференції є теорія мовних контактів. Мовні контакти постійно розширюються, наслідком чого є розповсюдження двомовності. Ситуація двомовності супроводжується контактним обумовленням явищем інтерференції.
2. Відхилення від норм контактних мов проявляється на двох рівнях: мовленнєвому (виявляється у висловлюваннях білінгва і визначається як інтерференція); мовному (внаслідок частого повторення в мовленні втрачає ознаку помилковості і починає передаватися як мовна норма).
3. Реалізація відхилень від норм у межах двох рівнів може відбуватись у ситуаціях природного (здатність до спілкування двома мовами завдяки постійному контакту з носіями іноземної мови) та штучного (здатність володіти іноземною мовою в умовах проживання за межами розповсюдження цієї мови) типів білінгвізму.

Література

1. Баранникова Л.И. Сущность интерференции и специфика ее проявления // Проблемы двуязы-

- чия и многоязычия / Под ред. П.А.Азимова. – М.: Наука, 1972. – С. 88–98.
2. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). – М.: МГУ, 1969. – 160 с.
 3. Гринюк Г.А., Серета Н.А., Спицин Є.С. З досвіду білінгвального навчання іноземних мов у країнах Європи // Іноземні мови. – 1998. – № 1. – С. 66–70.
 4. Гавранек Б. К проблематике смешения языков // Новое в лингвистике. – М., 1972. – Вып. 6. – С. 94–111.
 5. Жлуктенко Ю.А. Українсько-англійські міжмовні відносини. Українська мова в США і Канаді. – К.: КДУ, 1964. – 168 с.
 6. Муратова З.Г. Понятие билингвизма и некоторые вопросы обучения иностранному языку // Лингво-дидактические исследования. – М.: МГУ, 1987. – С.166–175.
 7. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. – К.: Вища школа, 1974. – 256 с.
 8. Хауген Э. Языковой контакт // Новое в лингвистике. – М., 1972. – Вып.6. – С.61.

Меметов И.А.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОТДЕЛЬНЫХ ГЛАСНЫХ ФОНЕМ ТУРЕЦКОГО И КРЫМСКОТАТАРСКОГО ЯЗЫКОВ

Цель статьи – дать сравнительную характеристику отдельных гласных фонем турецкого и крымскотатарского языков.

Задача исследования – сравнить фонемы а, е, о, U, ö.

При работе над статьей автор использовал труды В.В.Радлова, Г. Ярринга, Б. Мункачи, Л. Адама, В. Томсена, К. Фоя и др.

Фонема а

В турецком и крымскотатарском языках фонема **а** – гласный заднего ряда, нижнего подъема, нелабиализованный. При артикуляции фонемы **а** язык оттянут назад, в результате чего уменьшается глоточный резонатор, кончик языка находится ниже и дальше от нижних резцов, задняя часть спинки языка поднята по направлению к мягкому небу. В сравнении с соответствующим русским звуком этот звук является более задним.

Фонема **а** в турецком и крымскотатарском языках по своим дифференциальным признакам коррелятивно противопоставляется гласным **е, о, и**. По признаку ряда она противопоставляется фонеме **е**: тур. at “лошадь” – et “мясо”, var “есть” – ver “дай”; крым. тат. at “лошадь” – et “мясо”, бар “есть” – бер “дай”. По признаку раствора рта фонема **а** в сравниваемых языках противопоставляется фонеме **и**: тур. kaş “бровь” – kiş “зима”, tak “нацепи”, “прикрепи”, “надень” – tik “воткни”, “вбей”, “вонзи”; крым. тат. kaş “бровь” – kыш “зима”, такь “надень”, “повесь”, “прицепи” – тыкь “воткни”, “вонзи”. По признаку огубленности фонеме **а** противопоставляются фонемы **о, u**: тур. al “возьми”, “бери” – ol “будь”, “стань”, kal “останься” – kul “раб”, “невольник”; крым. тат. al “возьми”, “бери” – ol “будь”, “стань”, kьal “останься” – кьол “рука” – кьул “раб”, “невольник”.

В турецком и крымскотатарском языках фонема **а** устойчива, в отличие от русского **а**, редко подвергается позиционным изменениям и качественно не различается в ударном и безударном положении: тур. aksak “хромой”, ağaç “дерево”; крым. тат. тата “сестра”, агъа “брат”.

Четкое произношение фонемы **а** наблюдается и в тех случаях, когда за ней следует слог с гласными **и, i** или **е**: тур. hapis “арест”, “заключение в тюрьму”, ağız “рот”, “пасть”, akıl “ум”, “разум”, “рассудок”, adet “обычай”, ateş “огонь”; крым. тат. алим “ученый”, акьыл “ум”, “рассудок”, акьым “течение”, адет “обычай”, атеш “огонь”.

Фонема **а** в турецком и крымскотатарском

языках может употребляться во всех позициях и гармонирует обычно с гласными звуками заднего ряда: а) в анлауте – тур. aç “голодный”, ağaç “дерево”, ak “белый”; крым. тат. ач, агъач, акь “в тех же значениях”; б) в инлауте – тур. tarak “расческа”, “гребенка”, balık “рыба”, baş “голова”; крым. тат. кьашкьыр “волк”, чань “звонок”; в) в ауслауте – тур. baba “отец”, boğça “узел”, “сверток”; крым. тат. кьаргъа “ворона”, арпа “ячмень”, сыра “ряд”.

В турецком и крымскотатарском языках фонема **а** в словах, как правило, находится в постпозиции к фонеме **о**, например, тур. koba “пещера”, doğa “природа”, “натура”, dolaşmak “ходить”, “бродить”; крым. тат. кьолчакь “рукавица”, сопа “палка”, бозмакь “ломать”, “разрушать”.

Переход заднерядного **а** в гласный переднего ряда **е** отмечен в слове ешил “зеленый”; тур. yeşil “в том же значении” (<yaşıl). Указанный переход долго был в центре внимания тюркологов, и в настоящее время существует несколько дополняющих друг друга объяснений его причин. В.В.Радлов сравнивает замену заднерядных гласных переднерядными с немецким умлаутом и рассматривает ее как результат воздействия вокализма непервых слогов на вокализм начальной части слова [1].

Аналогичное объяснение данному явлению в современных уйгурских наречиях Восточного Туркестана дает Г.Ярринг, указывающий, что все случаи палатализации или сужения в них широких гласных обусловлены наличием в смежных, или, точнее последующих, слогах гласного **ы** (и) [2]. В односложных словах, как полагает Б. Мункачи, палатализация **а** вызвана влиянием анлаутного **й**, ср. в уйгурских наречиях йал “трива” (<йал), йаш “возраст” (<йаш), йат “чужой” (<йат) [3]. Такое же мнение было высказано Л. Адамом по вопросу о палатализации **а** и **у** в койбальском языке [4].

Совершенно очевидно, что приведенные объяснения являются вполне обоснованными. Решающим фактором “смягчения” гласных почти во всех случаях оказывается фонетическое окружение.

Долгое произношение **а** имеет место в крымскотатарских словах баарь “весна”, кьаарь “гнев”, “ярость”, саат “часы”. Однако эти долготы являются результатом выпадения согласных **h** и **айн**, в связи с чем **и** оказались рядом два гласных. Это явление наблюдается в заимствованных словах из арабского и персидского языков, а также в крымскотатарских диалектах: манъа – диал. маа,